

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

УДК 94 (477)

Оксана Гомотюк

РОЗВИТОК НАУКОВИХ ЗНАТЬ ПРО УКРАЇНУ ТА УКРАЇНЦІВ У КОНТЕКСТІ ІСТОРІОГРАФІЇ (90-І РР. XIX – ПЕРША ТРЕТИНА XX СТ.)

У статті з'ясовано процес розвитку наукових знань про українство, простежено роль наукових осередків та інституцій, їхніх друкованих органів як на території України, так й української діаспори.

Ключові слова: українознавство, історіографія, українознавчі центри, наукові школи, синтез, інтегрованість, Наукове товариство імені Шевченка, Всеукраїнська академія наук, діаспора.

Історія формування і становлення наукових знань про Україну та українців, його розвиток у складних умовах Російської та Австро-Угорської імперій, у добу радянської України, осмислення внеску в цей процес інтелектуальних сил материкової України та діаспори – це важлива й актуальна дослідницька проблема, не вирішена нині на належному рівні. В історії становлення та інституціалізації українознавства важливе місце посідає період кінця XIX – першої третини XX ст., коли закладалися його основи як науки та навчальної дисципліни, нагромаджувався унікальний досвід українознавчих досліджень, який не втратив свого значення і на сучасному етапі. Означений період вирізнявся активізацією українських гуманітарних студій, осмисленням української минувшини, формуванням нових підходів до наукових досліджень, збагаченням джерельної бази, опрацюванням нової методики українознавчих досліджень у контексті наукового синтезу.

Історіографія розвитку наукових знань про Україну та українців розпочинається із зародження самого наукового українознавства, а своїм корінням вона сягає кінця XIX – початку XX ст. Стимулом для розвитку українознавчих дисциплін було зростання національної свідомості громадянства під впливом національно-визвольного руху, започаткованого творчістю Т. Шевченка, діяльністю кирило-мефодіївців, “Руської трійці”, громадівців і тарасівців. Це був переломний період, що характеризувався активізацією всіх гуманітарних наук загалом, які дали змогу поглибити знання про Україну та українців.

Засновником наукового українознавства, яке в другій половині XIX ст. трансформувалося в систему знань, М. Грушевський вважав М. Максимовича, автора “Малороссийских песен” (1827). Обґрунтування самотності, давності, самостійності українського буття загалом та мови, історії, традиції, зокрема, становило суть наукової концепції першого ректора Київського університету [1]. Ідеї М. Максимовича розвинули його наступники: М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов. Погоджуємося з думкою Ю. Пінчука, що М. Костомаров започаткував школу, яка об’єктом дослідження визначила психологію народу, його духовне життя [2].

Становлення і розвиток наукових знань про Україну стимулювалося потребами вивчення навчальних дисциплін. Перші основи цього закладено діяльністю вчених таких університетів – Харківського, Київського, Одеського, Львівського та Чернівецького. Так, у межах імперської освіти окремих українознавчих курсів не було, але спорадичні знання про українську історію, етнографію, фольклор студенти могли отримати при вивченні російських дисциплін. Завдяки праці університетських учених М. Максимовича, М. Костомарова, В. Іконникова, В. Антоновича та інших українознавство отримувало імпульси для розвитку

наукових засад, формувалася його історія. Власне, науковці кінця XIX – початку XX ст. поряд із титанічною роботою у галузі становлення наукового українознавства вперше оцінили головні етапи його розвитку, започаткувавши *історіографію, яку слід розуміти як історію процесу нагромадження і збагачення знань про Україну та українство*. У цьому напрямку варто виокремити дослідження П. Куліша “Записки про Південну Русь”, М. Костомарова “Слов’янська міфологія”, розвідки М. Драгоманова, М. Сумцова “Сучасна українська етнографія” (1893, 1897), що започаткували історію розвитку етнографії. Слід наголосити на праці В. Барвінського “Досліди з поля статистики” (1901), вперше надрукованій у 1882 р., де аргументовано доведено національну своєрідність українського народу за етнографічними ознаками, мовою, історією, зроблено фаховий аналіз етнодемографічних джерел, виокремлено роль статистики у дослідженні українського буття.

Безперечно, класиками наукового українознавства вважаємо М. Грушевського та І. Франка, які водночас були і його історіографами. Так, у 1894 р. опубліковано розвідку М. Грушевського на сторінках “Записок НТШ”, де вперше оцінено наукову діяльність Археографічної комісії у Києві як джерельної бази для вивчення історії Правобережної України [3, с. 211–221]. Так, у “Записках НТШ” (рубрики “Хроніка” та “Бібліографія”) відстежуємо історію наукової діяльності на ниві українознавства найвідоміших інституцій, освітніх установ Російської та Австрійської імперій. Історіографічні огляди М. Грушевського, Б. Грінченка, І. Франка, А. Лободи, В. Гнатюка, М. Сумцова, І. Джиджори, С. Єфремова, В. Дорошенка були першими спробами ґрунтовного аналізу здобутків українознавства. Однією з таких історіографічних праць є розвідка М. Грушевського “Львовское ученое общество им. Шевченка и его вклады в изучение Южной Руси” (1904). І. Франко в енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза та І. Ефрона (1904) опублікував статтю про південноруську літературу, усну творчість, народну пісню, де окреслювалася самобутність української науки і культури. Також авторству І. Франка належить розвідка “Огляд праць над етнографією Галичини в XIX ст.”, що підсумовувала здобутки етнографічного компонента українознавства [4, с. 7]. У цьому напрямку успішно працювали З. Кузеля, Ф. Вовк, формуючи і систематизуючи історіографічну інформацію.

Кількісні та якісні зміни на зламі століть, пов’язані із зміцненням українського руху як основи українознавчих досліджень [1, с. 11]; поява нових тенденцій, розширення джерельної бази, використання даних соціології, етнології, лінгвістики, поширення наукових досліджень на всю територію України, успіхи історико-філологічних товариств при університетах, діяльність УНТ спонукали до аналізу досвіду цих структур, підбиття підсумків практичної діяльності, оцінювання внеску окремих українознавців. На початку XX ст. цією проблемою зацікавилися такі науковці, як М. Грушевський [5; 6; 7; 8], В. Дорошенко [9], Д. Дорошенко [10; 11], М. Сумцов, Д. Багалій [12], М. Плевако [13], М. Лозинський [14], С. Томашівський [15], О. Єфименко [16], А. Синявський [17], І. Каманін [18] та ін.

Об’єктивний аналіз становища української культури, що перебувала у процесі боротьби за національне виживання, зумовило теоретичну концепцію українознавчих поглядів С. Єфремова. Головною у цій моделі була ідея визволення, що відображено в монографії “Історія українського письменства”, яка вперше побачила світ у 1911 р. Письменством науковець вважав здобутки не лише народної поезії, творчості, літератури, а й історичні праці та дослідження в процесі становлення етнографії. Концептуальні настанови вченого можна простежити у передмові до видання. Він зазначав, що історія українського письменства – це вагома частка духовного життя народу, що “...дає найдужчі докази національної індивідуальності народу, його безперечного права на існування й розвиток, його самостійності серед інших, близьких і далеких, народів” [18, с. 4]. Серед функцій письменства С. Єфремов виокремив естетичну та національну, наголосивши на національній суті творчості, що має відображати духовність народу. Мислитель вказував на такі потреби: тісного контакту мистецтва з конкретно-історичними обставинами та відображення еволюції змісту і форми у творчості. Науковець був прихильником багатоваріантності розвитку, плюралізму в ідеології, про що свідчить теза про історію письменства як “...насамперед

історію в людській творчості ідей, а не ідеї, хоча б якими величними абсолютами вона прикривалась. Тим-то історія письменства повинна давати огляд усіх ідей, що захоплювали в той чи інший час людськість і виявлялись у письменстві, а не однієї тільки ідеї естетичної” [18, с. 5]. Головна функція, яку має виконувати мистецтво, на думку С. Єфремова, полягає у показі та відтворенні народного життя за певних історичних обставин. Основні ідеї, які виражає письменство, концентруються в ідеї національного визволення, народності [18, с. 3].

В. Дорошенко оприлюднив статтю “Український науковий рух у 1913 році” (“Україна”, 1914), де оцінив становище українознавства, наголошуючи, що “...офіціальна наука так мало дає українознавству – воно полишене майже виключно українським силам” [18, с. 99]. Учений зазначав, що, незважаючи на таку велику роль, яку відіграє українознавство в розвитку національної свідомості, його “ахілессовою п’ятою” є відсутність матеріальної підтримки, тому головна увага була зосереджена на здобутках НТШ. Основні віхи його діяльності конкретизовано в опублікованому монографічному дослідженні В. Дорошенка “Наукове товариство ім. Шевченка у Львові” (Київ, 1913). Заслуги цієї установи в утвердженні наукових засад українознавства вперше оцінив її голова М. Грушевський [20–22]. У цьому контексті варто вказати на праці М. Залізняка “Українська популярна література в 1909 році”, що виокремлювала значення бібліотеки НТШ та календарів Товариства “Просвіти” для культурно-просвітнього виховання населення [23, арк. 6–48] та “Російська Україна та її відродження” (1910), де на фоні аналізу суспільно-політичних проблем зазначається про організацію українознавчих кафедр в університетах Наддніпрянщини [24].

Діаметрально протилежною за ідейною спрямованістю щодо перелічених наукових праць є розвідка С. Щеголева “Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма”. Попри неприхований великодержавний шовінізм, автор подає фактологічну інформацію про діяльність вищих навчальних закладів, наукових товариств [25].

М. Грушевський, ураховуючи і збагачуючи досвід попередників, забезпечив реальну наукову основу для синтезу знань про Україну та українців. Будучи фундатором наукового українознавства як цілісної системи, він звернув увагу на процес його становлення. В 1914 р. учений оприлюднив дискурс про розвиток українознавчих досліджень у ХІХ ст., яким розпочиналося двотомне енциклопедичне видання “Украинский народ в его прошлом и настоящем”. У праці “Розвиток українських досліджень у ХІХ ст. і вияви у них основних питань українознавства” науковець висловив думку, що становлення українознавства пов’язано з формуванням української народності, що була головним явищем ХІХ ст. Аналізуючи період зародження та етапи розвитку українознавства, М. Грушевський зазначав: “Те, що попередні століття залишили скільки-небудь цінне в ділянці дослідження українського життя, українознавством можна вважати лише частково або більше чи менш випадковим явищем” [26, с. 80]. Розвиток українознавства вчений аналізував у контексті суспільно-політичної думки та громадсько-політичних рухів у підавстрійській та підросійській Україні. М. Грушевський уперше дав оцінку еволюційному розвитку етнографії, історіографії, народознавства, мови і літератури як складових українознавства.

Варто зазначити, що неодноразово в середовищі української вченої спільноти виникала думка про створення інституту українознавства. Так, матеріали Львівського державного історичного архіву подають інформацію про інститут українознавства, який мав бути автономною науковою установою і діяти на підставі статуту НТШ. Метою цього закладу було об’єднання, узгодження, впорядкування та проведення українознавчих дослідів НТШ [27, арк. 2–3]. В умовах “українізації”, коли великий вплив на розвиток українознавства здійснювала Українська революція 1917–1920 рр., а урядові доктрини підміняли його краєзнавством, народознавством, усе ще були спроби створення координаційного центру досліджень. У “Пояснювальній записці до Положення про Український комітет краєзнавства” було запропоновано об’єднати, систематизувати і координувати всю краєзнавчу роботу в Україні [28, арк. 72–73].

Власне, другий етап історіографії аналізованого процесу пов'язаний з добою Української революції 1917–1920 рр., яка мала значний вплив на розвиток українознавчих досліджень. Осмислення українознавчого доробку відбувалося в університетах Києва, Харкова, Одеси, Кам'янка-Подільського та в установах Української Академії наук. Вперше в Україні для вивчення історії українського права було створено спеціальну кафедру в Київському народному університеті.

Безперечно, одна із найбільш україноцентричних та актуальних праць періоду Української революції належить М. Грушевському. Йдеться про працю “Хто такі українці і чого вони хочуть” (березень – квітень 1917 р.). Ця розвідка – основа для розуміння багатьох українознавчих проблем. Надзвичайно важливими були визначені перед освітою завдання щодо її реформування у контексті виховання національно свідомих технічних та економічних кадрів, вивчення іноземних мов [29, с. 154]. З'ясувалися насущні питання: “звідки пішла назва українців”, “хто такі “малороси” і “українці” (“малороси” – люди українського роду і з України, яким байдуже до України і до українського життя)” [29, с. 111]. Цікаво, що аналіз національної вдачі українців зумовив зміну векторів у реалізації зовнішньополітичної стратегії Української держави: “...історичні умови життя орієнтували Україну на Захід”, “...географічні орієнтували і орієнтують” на Чорне море [29, с. 144]. Таке бачення було зумовлене ґрунтовним аналізом української ментальності, впевненістю у тому, що “...український народ належить до західноєвропейських ... не силою тільки історичних зв'язків, а й самим складом народного характеру” [29, с. 146]. Водночас, комплексність, як характерна риса українознавчого доробку вченого, виявилася у констатації того факту, що українці є найбільш орієнталізованим західним народом, що “влило новий струмінь в українську вдачу” і дало змогу полегшити відносини з сусідами [29, с. 151].

Відповіддю на найактуальніші проблеми цього періоду був покажчик найнеобхіднішої для самоосвіти літератури С. Єфремова “Українознавство” (1920). Автор наголошував, що для поширення знань з науки про наш рідний край – українознавства – вже застаріли колишні “Бібліографічний покажчик нової української літератури” (1798–1883) М. Комарова, “Галицько-русская библиография”, “Українська бібліографія Австро-Угорщини” Є. Левицького, а також “Указатель источников для ознакомления с Южной Русью” (1904) Д. Дорошенка. Основою останнього, найімовірніше, був перелік літератури “Научный взгляд на украинцев как на отдельную народность”, складений у Вільно приблизно в 1901 р. [30, арк. 1].

У добу національно-визвольних змагань О. Грушевський опублікував розвідку “Стежки і шляхи української науки” (1918), де звернув увагу на колишні функції наукових та освітніх інституцій – виконання певного замовлення, наголосивши при цьому на проблемі централізації документальних матеріалів, що було необхідним для поступу української гуманітаристики. З огляду на це головну увагу нова влада звертала на заснування архівів [31]. У цей період В. Біднов видав у Катеринославі брошуру “Що читати по історії України” (1920), яка відкривала нову сторінку в історіографії українознавства. Педагог, науковець, міністр освіти УНР Н. Григорій був автором популярних праць “Як навчити дітей рідній історії” (1917), “Історія України в народних думках і піснях” (1918), “Історія українського народу. Підручник для вищих початкових шкіл” (1918) та ін.

Третій етап історіографії проблеми збігається з міжвоєнним періодом української історії, коли українознавчі дослідження локалізувалися в радянській Україні, на території Західної України та в країнах української еміграції. Важливий внесок у розвиток історіографії українознавства зроблено через регулярні публікації видань ВУАН, НТШ, “За сто літ”, хронік і бібліографічних оглядів у часописі “Україна”, що здійснювалися за духовного та наукового наставництва М. Грушевського і були логічним продовженням однойменної рубрики “Записок НТШ”, “Записок УНТ”.

Упродовж 20–30-х рр. ХХ ст. помітне зацікавлення науковців окремими етапами в розбудові українознавства. На значення Українського наукового товариства у Києві вказав О. Грушевський у розвідці “Українське наукове Товариство у Києві та Історична секція при

Всеукраїнській Академії наук в рр. 1914–1923”, опублікованій у часописі “Україна” в 1924 р. Співзвучними з цією розвідкою були стаття О. Гермайзе “Праця київського Українського наукового товариства на тлі наукового життя Наддніпрянської України” (“Україна”, 1929), а також дослідження Ф. Савченка, П. Житецького, В. Заїкіна та ін. [32; 33].

Вагомим здобутком у галузі історіографії став “Нарис української історіографії” (1923) Д. Багалія, підготовлений на базі прочитаних лекцій у Харківському університеті.

Як зазначалося, на сторінках органу українознавства – часопису “Україна” – оцінено внесок українознавців XIX ст. у розбудову окремих галузей національної науки. Слід наголосити, що перший і ґрунтовний приклад подали М. Грушевський та О. Гермайзе. У згаданій розвідці “Малороссийские песни” Максимовича і століття української наукової праці” (“Україна”, 1927) М. Грушевський назвав М. Максимовича засновником наукового українознавства. Важливе значення у цьому напрямку також мають оцінки досягнень в окремих галузях знань М. Василенка [34], В. Герасимчука [35], О. Грушевського [36], О. Гермайзе [37; 38], Г. Житецького [39], С. Єфремова [40], М. Кордуби [41, 42], І. Крип’якевича [43], Д. Щербаківського [44]. Історіографічну цінність становить публікація Л. Окіншевича “Наука історії українського права” (1927), в котрій поряд з оцінкою розвитку історико-правової науки охарактеризовано діяльність відомих учених – М. Владимирського-Буданова, М. Слабченка, М. Василенка [45].

Так, епіцентром українознавчих досліджень після завершення Української революції стала радянська Україна, але наука була чинником моральної підтримки у складних умовах західноукраїнської дійсності. Для цього періоду характерний певний поступ у вирішенні державотворчих проблем, питань етногенезу українців, соціокультурних і правових складників формування національної свідомості завдяки зусиллям членів НТШ, як правило, учнів М. Грушевського [46; 47; 48]. У структурі Таємного університету у Львові І. Крип’якевич презентував українознавчий курс у взаємозв’язку з розвитком історії, котру поділяв на церковну, політичну та “загальну компіляцію”, яку розумів як спробу синтетичного аналізу. В 1923 р. у Львові він також оприлюднив “Українську історіографію XVI–XVIII ст.”; у цей період В. Гнатюк подав узагальнену історію НТШ за 1873–1923 рр. [49]. Значним здобутком українознавства стала “Українська Загальна Енциклопедія”, що побачила світ завдяки наполегливій праці колективу співробітників НТШ під керівництвом І. Раковського протягом 1930–1935 рр. і давала змогу систематизувати всі галузі знань про Україну.

Чимало українознавчих студій, яким вдалося зберегти національну формулу, розвинути компоненти українознавства, проаналізувати здобутки як попередників, так і сучасників, відбулося у діаспорі.

Великий вплив на розбудову українознавства мали відомі політичні діячі: С. Петлюра, В. Винниченко, П. Скоропадський, А. Волошин, О. Шульгін, А. Мельник, М. Шаповал, літератори Є. Маланюк, Мирослав Ірчан та ін. Саме в еміграції В. Винниченко оприлюднив україноцентричну працю “Відродження нації” (1920). У контексті роздумів про причини невдач Української революції проаналізовано стан українства до війни, під час та після війни. Позитивною рисою дослідження була його цілісність, бачення чинників, що зумовили поразку в різних площинах: суспільній, економічній, географічній, політичній та ін. До 1924 р. в еміграції перебував М. Грушевський, який заснував Український соціологічний інститут (Відень, 1919) з метою консолідації сил зарубіжного українознавства, водночас продовжуючи роботу з нагромадження археографічного матеріалу для “Історії України-Руси”. У рамках УСІ була оприлюднена значима для української нації праця В. Старосольського “Теорія нації” (1921), що давала змогу визначити співвідношення таких важливих інституцій, як нація та держава. На підставі компаративного аналізу теоретичних сентенцій західних націологів, ґрунтовного осмислення підходів до трактування терміна “нація” українськими знаковими постанями (як наприклад, І. Франко) визначено, що “...по своїй істоті нація се суспільство, яке в стремлінню до політичної самостійності, себто до опанування держави, стало спільнотою” [50, с. 250].

Знання з української історії, археології, права, мовознавства, економіки, соціології нарошували науковці таких вищих шкіл: Українського вільного університету (1921), Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (Прага, 1923), Української господарської академії у Подєбрадах (1922), Варшавського університету, Українського наукового інституту у Варшаві (1928), Українського наукового інституту в Берліні (1926) та ін. Це, зокрема, О. Андрієвський, Д. Антонович, В. Біднов, С. Дністрянський, Д. Дорошенко, В. Липинський, О. Лотоцький, С. Наріжний, С. Смаль-Стоцький, Ф. Щербина, В. Щербаківський, Д. Чижевський, А. Яковлів, Р. Лашенко та ін. У 1938–1939 рр. у Варшаві діяла Українська могилянсько-мазепинська академія наук, яку очолювали Р. Смаль-Стоцький та А. Яковлів. У своїй структурі академія мала відділ українознавства. Плідною на ниві українознавства була діяльність І. Огієнка, чий дискурс з історії мовознавчого, літературознавчого, археографічного компонентів українознавства збагачували його потенціал. У Парижі історію українознавства розвивали І. Борщак, В. Прокопович, О. Шульгін, у Римі плідно працював Є. Онацький, автор першого українсько-італійського словника. На окрему увагу заслуговує діяльність організованого в 1938 р. О. Кандибою-Ольжичем разом із О. Грановським Українського наукового інституту в Америці.

Концептуальне значення у дослідженні проблеми історії наукового українознавства має розвідка Д. Дорошенка “Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення” [51], де українознавство розглянуто як окрему наукову дисципліну. Початки наукового вивчення української історії, етнографії, мови, письменства – всього, що називаємо українознавством, як зазначав учений, припали на кінець XVIII ст. Проте всієї повноти реалізації українознавство як поняття не отримало. Д. Дорошенко обмежив його лиш окремими складниками, вилучивши економічні, правові, мистецькі аспекти цілісного знання про Україну та українців. Науковець виокремив найголовніші етапи у розбудові українознавства на території всієї етнічної України. В умовах згорання наукових дослідів на Батьківщині він наголосив на важливості досліджень у діаспорі, довівши виклад до початку 30-х рр. XX ст. Д. Дорошенко написав комплексну працю “Огляд української історіографії” (1923), яка мала значно ширші інформаційні межі. Він чітко означив основні етапи у розвитку національної науки на основі формування загальної культури та свідомості українського суспільства, окреслив роль наукових товариств та освітніх інституцій у розбудові історичної науки, оцінив внесок провідних мислителів [52]. Історію розвитку українознавства продовжили монографічні дослідження вченого про П. Куліша (1923), М. Костомарова (1924), В. Антоновича (1942), розвідки про М. Драгоманова та В. Липинського.

Українознавча діяльність зосереджувалася і в Українському історико-філологічному товаристві, Музеї визвольної боротьби. Цінними для опрацювання історії українознавства були “Записки Українського наукового інституту” (1927–1931). Так, роль українознавчих студій у діаспорі полягала насамперед у використанні та оприлюдненні нового пласту джерельної інформації, що містилася в архівних сховищах країн Західної Європи. Багато проблем було проаналізовано по-новому, що суперечило положенням радянської науки і стало творчим продовженням національного відродження 20-х рр. XX ст. Крім цього, діаспорні дослідження заслуговують на увагу тому, що базувалися на кращих традиціях західноєвропейської історіографії, збагачуючи таким чином скарбницю теоретичних дослідів українознавства. Підбиваючи підсумок розвитку українознавчої науки періоду 20–30-х рр. XX ст., варто наголосити, що він став продуктивним у напрямку опанування нових наукових підходів. Це пов’язано з осмисленням державності, конструктивної ролі української еліти; ментальності, духовного життя українців; із визначенням залежності українського буття від антропогеографічних чинників. У творчому доробку Д. Чижевського, І. Мірчука, І. Огієнка, О. Кульчицького, І. Рибчина, В. Яніва, Є. Онацького, З. Кузелі, Г. Ващенко, Ю. Липи, Н. Григорієва та інших науковців продовжено традиції дослідження української духовності, які започаткували М. Костомаров, П. Чубинський, О. Потебня, Д. Овсяннико-Куликовський,

В. Антонович. Антропологеографічні студії, засновником яких вважаємо Ф. Вовка, характеризувалися концептуальним оформленням окремого підходу в українознавстві завдяки дискурсам М. Кордуби, С. Рудницького, В. Липинського, Н. Григорієва та ін. Зокрема, праця Н. Григорієва “Українська національна вдача” (1935) була вагомим кроком у дослідженні ментальності українців, визначенні чинників, що впливали на її формування, в тому числі антропологеографічних, соціокультурних, суспільних інституцій та ін. [53]. Розумінням засадничих підвалин і магістральних ідей психології українського народу вирізнялася праця Ю. Липи “Призначення України” (1938). Не можна обійти увагою постаті таких відомих археологів, як В. Щербаківський і Л. Чикаленко. Так, професор В. Щербаківський був знаний своїми науковими працями з неоліту, української етнографії. Він проводив курси етнографії та археології в УВУ, читав лекції в Карловому університеті. Українознавчі розвідки вченого “Формування української нації”, “Український етнічний тип” (регулярно публікувалися на сторінках “Визвольного шляху” впродовж 60-х рр. XX ст.) були знаковими для археології та етнографії, оскільки в них простежувалася самотність українського народу, його зв’язок з європейською цивілізацією. Зауважимо, що становлення наукових засад історико-правової науки відбувалося і у стінах УВУ. “Лекції з історії українського права” Р. Лашенка (1923–1924) дали змогу визначити предмет, об’єкт дослідження, виокремити основні етапи розвитку, проаналізувати головні його складові [54]. Аналіз еволюції правового компонента українознавства здійснено в розвідці В. Заїкіна, вихованця Харківського університету, “Історично-правнича наука української еміграції та правні ідеологічні напрямки в ній” (1937). Огляду здобутків у галузі націології із зверненням уваги на характерні риси, особливості української нації, присвячено дискурс О. Бочковського “Вступ до націології” (1934).

З початком Другої світової війни і повоевними лихоліттями окреслилися протилежні підходи у материковій Україні та діаспорі до розуміння об’єктивності історичного процесу, термін “українознавство” з 30-х рр. XX ст. у радянській Україні був вилучений з ужитку і підмінений народо-, крає- та суспільствознавством за єдиної методології дослідження – марксизму. Основною тенденцією розвитку науки стала боротьба зі схемою М. Грушевського, максимальне наближення до історії Росії та СРСР, пріоритетне місце посіла проблематика історії класової боротьби і революційного руху.

Таким чином, ретроспективний погляд на історіографію розвитку наукових знань про Україну та українців в означений період дозволяє виокремити три етапи. Хронологічні межі першого з них пов’язані з рубежем XIX–XX ст., коли поряд з розгортанням досліджень про Україну й українців було започатковано історіографію українознавства. Засновником наукового українознавства, яке в другій половині XIX ст. трансформувалося в систему знань, М. Грушевський вважав М. Максимовича. У наукових розвідках Д. Багалія, Ф. Вовка, М. Грушевського, М. Сумцова, І. Франка та інших учених подано огляд перших українознавчих досліджень, оцінено діяльність Київської археографічної комісії, НТШ, інших наукових інституцій, їхній внесок у вивчення української історії та культури. Цим питанням присвячені також студії В. Гнатюка, В. Дорошенка, Д. Дорошенка, С. Єфремова, М. Залізняка, І. Каманіна, М. Лозинського, С. Томашівського та ін. Початок другого етапу припадає на період Української революції і національного державотворення 1917–1920 рр. Саме на цій стадії розвитку українознавства відбулася його легітимізація в університетах Кисва, Кам’янця-Подільського, Харкова, Одеси та в установах Української академії наук тощо. Третій етап історіографії проблеми збігається з міжвоєнним періодом української історії, коли українознавчі дослідження локалізувалися в радянській Україні, на території Західної України та в країнах української еміграції. З-поміж історіографічних студій цього періоду слід виокремити розвідки О. Гермайзе, Ф. Савченка, П. Житецького, В. Заїкіна, а також галузеві дискурси О. Ветухова, В. Шашкевича, А. Кримського, В. Герасимчука, А. Лободи, М. Василенка, О. Грушевського та ін.

Список використаних джерел

1. *Грушевський М.* “Малоросійські пісні” Михайла Максимовича і їх роль у розвитку українознавства // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 5–6. – С. 30–41. 2. *Пинчук Ю. М. І. Костомаров та його твір “Мазепинці”* // Український історичний журнал. – 1990. – № 8. – С. 131–135. 3. *Грушевський М.* До 50-річчя Київської археографічної комісії // Записки НТШ. – Т. 1. – 1894. – С. 212–228. 4. *Франко І.* Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в. // Возняк М. З життя і творчості Івана Франка. – К., 1955. – 120 с. 5. *Грушевський М.* Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності // Записки УНТ. – 1908. – Кн. 3. – С. 4–21. 6. *Грушевський М.* На українські теми. Ще раз про культуру і політику // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Т. XIV. – Р. XI. – Кн. X. – С. 121–134. 7. *Грушевський М.* Справа українських кафедр і наші наукові потреби // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Ред. кол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Гол. ред. П. Сохань. – Т. 1. – С. 458–485. 8. *Грушевський М.* Українське наукове товариство в Києві і його наукове видавництво // Записки УНТ. – 1908. – Кн. 1. – С. 11–15. 9. *Дорошенко В.* Наукове товариство ім. Шевченка у Львові (1873–1892–1912 рр.). – Львів: Накл. Т-ва, 1913. – 88 с. 10. *Дорошенко Д.* Украинское ученое общество в Киеве // Украинская жизнь. – 1913. – № 3. – С. 45–53. 11. *Дорошенко Д.* Українські кафедри в Київському університеті // Нова громада. – 1906. – Кн. XI. – С. 121–129. 12. *Багалій Д., Сумцов Н.* Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905). – Харьков, 1906. – 329 с. 13. *Плевако М.* Историко-филологическое общество при императорском Харьковском университете // Украинская жизнь. – 1915. – № 11–12. – С. 56–76. 14. *Лозинський М.* Сорок літ діяльності “Просвіти”. – Львів, 1908. – 88 с. 15. *Томашівський С.* Володимир Антонович: Його діяльність на полі історичної науки // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. 33. – Кн. 1–3. – С. 471–478. 16. *Ефименко А.* Южная Русь: очерки, исследования и заметки. – СПб., 1905. – Т. 2. – С. 311. 17. *Синявський А. А. І. Маркевич – историк Новороссийского края* // ЛЕУАК. – 1904. – Вып. 1. – С. 1–11. 18. *Синявський А. А. І. Маркевич – историк Новороссийского края* // ЛЕУАК. – 1904. – Вып. 1. – С. 1–11. 19. *Єфремов С.* Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995. – 685 с. 20. *Дорошенко В.* Український науковий рух в 1913 році // Україна. – 1914. – Кн. 1. – С. 99–111. 21. *Грушевський М.* Наукова діяльність Товариства ім. Шевченка в р. 1895. Записка для загального збору р. 1896 // Записки НТШ. – 1896. – Т. X. – Кн. 2. – С. 1–10. 22. *Грушевський М.* Наукова діяльність Товариства ім. Шевченка в 1896 і 1897 рр. // Записки НТШ. – 1898. – Т. XXI. – Кн. 1. – С. 10–17. 23. *Ф. 401.* Редакція журналу “Літературно-науковий вістник”. 1897–1939 рр., м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 61. Статті та рецензії М. Залізняка. Рукописи. 1909. – 144 арк. 24. *Залізник М.* Російська Україна та її відродження. – Львів, 1910. – 71 с. 25. *Щеголев С.* Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. – К., 1912. – 588 с. 26. *Грушевський М.* Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства // Український історик. – 1989. – Т. 26. – Числа 1–3 (101–103). – С. 82–91. 27. *Ф. 309.* Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1873–1939, 1941–1944 рр. – Оп. 1. – Спр. 14. Регламент роботи інституту українознавства товариства. – 62 арк. 28. *Ф. І.* Центральний Комітет Комуністичної партії України. Відділи Центрального Комітету КП(б)У. – Оп. 20. – Спр. 2264. Тезиси до докладам, письма, докладні записки Народного комиссариата просвещения УССР в ЦК КП(б)У о состоянии высшего образования на Украине, организации научно-исследовательской кафедры марксизма и Украинской сельскохозяйственной академии в г. Киеве, работе Президиума Академии наук УССР, превращении Киево-Печерской лавры в историко-культурный заповедник и др. вопросам. 11. 01. 1926 – 31. 12. 1926. – 256 арк. 29. *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во “Знання” України, 1991. – 240 с. 30. *Ф. 318.* Дорошенко Дмитро Іванович. – Спр. 4. Научний взгляд на украинцев как на отдельную народность. Список литературы, составленный Д. И. Дорошенко. Не ранее 1901 г. Вильно. – 2 арк. 31. *Грушевський О.* Стежки і шляхи української науки // ЛНВ. – 1918. – Р. XIX. – Т. 71. – С. 126–133. 32. *Гермайзе О.* Праця Київського наукового товариства // Україна. – 1929. – Січень-лютий. – С. 3–49. 33. *Житецький Г.* Життя М. О. Максимовича // Україна. – 1927. – № 6. – С. 19–26; Житецький Г. Заходи коло організації історичного товариства в Києві // Україна. – 1929. – Січень-лютий. – С. 23–30; Заикин В. Украинская историческая литература последних лет. – К., 1924. – 52 с. 34. *Василенко М.* Олександр Матвієвич Лазаревський // Україна. – 1927. – Кн. 4. – С. 19–81. 35. *Герасимчук В.* Михайло Грушевський як історіограф України // Записки НТШ. – Львів, 1922. – Т. СXXXIII. – С. 1–26. 36. *Грушевський О.* Нові матеріали до біографії Костомарова // Записки УНТ. – 1908. – Кн. 1. – С. 71–82. 37. *Гермайзе О. М. П.* Драгоманов в українській історіографії // Україна. – 1926. – № 2–3. – С. 125–145. 38. *Гермайзе О. В. Б.* Антонович в українській історіографії // Україна. – 1928. – Ч. 5. – С. 17–24. 39. *Житецький Г.* Заходи коло організації історичного товариства в Києві // Україна. – 1929. – Січень-лютий. – С. 23–30. 40. *Єфремов С.* Перед судом власної совісті. Громадська і політична робота В. Б. Антоновича. – К., 1924. – 14 с. 41. *Кордуба М.* Академик Михайло Грушевський як історик // ЛНВ. – 1922. – Т. 25. – С. 346–357. 42. *Кордуба М.* Володимир Антонович // Україна. – 1928. – Ч. 5. – С. 48–58. 43. *Крип'якевич І.* Українська історіографія XVI–XVIII в. – Львів: Наклад Філософичної громади, 1923. – 150 с. 44. *Щербаківський Д. М. Т.* Біляшівський і українське мистецтво // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – К., 1926. – Кн. 9. – С. 38–53. 45. *Окішніевич Л.* Наука історії українського права // Україна. – 1927. – Кн. 1 – 2. – С. 105–130. 46. *Гординський Я.* Академик Кирило Студинський як дослідник літератури XV–XVII ст. – Відбитка з “Записок НТШ у Львові”. – Львів, 1929. – Т. 49. 47. *Кордуба М.* Академик Михайло Грушевський як історик // ЛНВ. – 1922. – Т. 25. – С. 346–357. 48. *Крип'якевич І.* Українська історіографія XVI–XVIII в. – Львів: Наклад Філософичної громади, 1923. – 150 с. 49. *Гнатюк В.* Наукове Товариство імені Шевченка з нагоди 50-ліття його заснування (1873–1923). – Львів, 1923. – 15 с. 50. *Старосольський В.* Теорія нації // Записки НТШ: Історико-філософська секція (1878–1942). – Нью-Йорк – Париж – Торонто – Сідней, 1991. – Т. 210. – С. 161–325. 51. *Дорошенко Д.* Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення // Українознавство: Хрестоматія – посібник: У 2 кн. / Упоряд. В. С. Крисаченко. – К.: Либідь, 1997. – Кн. 2. – С. 286–309. 52. *Дорошенко Д.* Огляд української історіографії: Державна школа: Історія, Політологія. Право / НАНУ, Ін-тукр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та ін. – К.: Українознавство, 1996. – 254 с. 53. *Григорієв Н.* Українська національна вдача. – Вінніпег, Манітоба, 1941. – 61 с. 54. *Лащенко Р.* Лекції по історії українського права. – К.: Україна, 1998. – 254 с.

Оксана Гомотюк

**РАЗВИТИЕ НАУЧНЫХ ЗНАНИЙ ОБ УКРАИНЕ И УКРАИНЦАХ В КОНТЕКСТЕ
ИСТОРИОГРАФИИ (90-Е ГГ. XIX – ПЕРВАЯ ТРЕТЬ XX ВЕКА)**

В статье проанализирован генезис развития научных знаний об Украине и украинцах, выделены ведущие тенденции и наиболее характерные особенности периодов его развития.

Ключевые слова: украиноведение, научные основы, украиноведческие центры, украиноведческие школы, научные общества, синтез, интегрированность, Научное общество им. Т. Шевченко, Всеукраинская академия наук, украинизация, диаспора.

Oksana Homotyuk

**ESTABLISHING AND CONFIRMATION THE SCIENTIFIC GROUNDS OF SCIENCE ABOUT
UKRAINE AND ABOUT UKRAINIANS (THE 90-S OF THE 19TH CENTURY – THE ONE THIRD
OF THE 20TH CENTURY)**

The researching is dedicated to the history problem of establishing and confirmation the scientific grounds of science about Ukraine and about Ukrainians in 90 years of the 19th century and in the one third of the 20th century.

Key words: science about Ukraine and about Ukrainians, university's centres, science associations, Ukrainian ethnographical centres, scientific grounds, synthesis, integrant, Taras Shevchenko science association, Academy of Sciences, emigration.